

*****

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ

*****

УДК 070:008

С. В. Белькова

МАСОВА КУЛЬТУРА: ЕВОЛЮЦІЯ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ФОРМ

У статті розглянуто еволюцію підходів до дослідження феномена масової культури, визначено основні її форми, а також розкрито залежність розвитку масової культури від розвитку засобів масової комунікації.

Ключові слова: масова культура, масова комунікація, медіакультура, засоби масової комунікації.

I. Вступ

Глобальна інформатизація сучасного суспільства, збільшення видів інформаційних технологій, панування комунікації в усіх сферах (і гуманітарних, і негуманітарних) розширюють межі комунікативного простору та, відповідно, дають поштовх для виникнення й розвитку нового типу культури. Останній є витвором постмодерністського дискурсу, якому притаманні фрагментарність, мозаїчність, символічність і знаковість. Тому й усі його «продукти» (у тому числі культура) мають такі самі ознаки.

Незважаючи на те, що інтерес до вивчення масової культури виник давно, на сьогодні форми її вияву помітно еволюціонували, тому їх дослідження є досить актуальним. Від початку ХХ ст., коли найвідоміші філософи (Х. Ортега-і-Гассет, О. Шпенглер, К. Ясперс та ін.), соціологи та культурологи (Ж. Бодрійяр, П. Сорокін та ін.) розробляли власні підходи до вивчення цього феномена, і до сьогодні інтерес до його вивчення не вщухає. В Україні ж праці, присвячені дослідженню масової культури, її впливу на людину, взаємодії людини з інформацією, більш-менш активно почали з'являтися з II половини ХХ ст. (праці Г. Ашина, В. Глазичева, Б. Грушина та ін.). Новіші підходи до окресленої проблематики викладено в працях В. Андрущенка, Є. Бистрицького, Л. Губерського, В. Іванова, Н. Зражевської, О. Коновця, А. Левченка, А. Москаленка та ін. Заслугує на окрему увагу також праця Дж. Лалла «Мас-медіа, комунікація, культура. Глобальний підхід» (2002 р.).

II. Постановка завдання

Мета статті – проаналізувати еволюцію досліджень масової культури, визначити основні її форми, а також взаємозалежність між масовою комунікацією й масовою культурою.

III. Результати

Час виникнення самого терміна «масова культура» науковці називають по-різному: Л. Матвєєва [5] вказує на 1941 р., коли вийшла друком праця німецького вченого й соціолога М. Хоркхаймера «Мистецтво і масова культура»; Л. Левчук, у свою чергу, вважає, що його ввів у науковий обіг Д. Макдональд (у 1944 р. вийшла його праця під назвою «Теорія популярної культури»), а пізніше обґрунтували Р. Страус-Хупе, Е. Хаддлстон та ін. [3]; В. Молчанов називає 1957 р., коли в США була опублікована колективна праця за редакцією Б. Розенберга і Д. Уайта «Масова культура», наголошуючи при цьому, що ще в 1930 р. у книзі англійського літературознавця Ф. Лівіса «Масова цивілізація й культура меншості» під терміном «масова цивілізація» науковець мав на увазі саме масову культуру [6].

Виникнення самої ж масової культури в її загальному значенні варто віднести до кінця ХІХ – початку ХХ ст. Це був період активного становлення індустріального суспільства, поступово підвищувався статус міського робітництва, розширювалися демократичні інститути, що давало можливість простим трудівникам активніше брати участь у громадському житті, зростала загальна грамотність населення. Так, протягом 1870–1890 рр. спочатку у Великобританії, а пізніше й в інших європейських країнах послідовно прийнято закони про обов'язкову загальну грамотність населення. Хоча деякі науковці вказують на більш ранній термін появи масової культури, наводячи як її прояви античний епос та видовища (наприклад, гладіаторські бої) у Стародавньому Римі, а також окремі книги (зокрема, Д. Дефо «Робінзон Крузо»). Вважаємо таку думку надто

дискусійною, оскільки всі вказані давні форми були, насамперед, пов'язані зі способом життя (усі так жили, так сприймали, так думали), а Д. Дефо, створюючи свій роман, навряд чи думав про те, що його пізніше назвуть «масовою літературою».

При цьому європейська та американська масова культура розвивалися по-різному. Європейська маскультура становила опозицію традиційній культурі, яку активно підтримували і держава, і церква, тому вказані інституції різко критикували й народні розваги, і мистецтво жонглерів та мімів. Американська масова культура, навпаки, була невід'ємною частиною культури в її прямому значенні й пропагувала ідеї та стереотипи останньої, зокрема, за допомогою реклами. Маємо дані про те, що 56% усіх навчальних курсів у США присвячені вивченню «популярних» видів культури (курси з телебачення, кіно, журналістики тощо) [10, с. 74].

Однією з початкових форм масової культури вважають детективи, які виникли на початку 30-х рр. XIX ст. і з того часу до сьогодні користуються неабиякою популярністю. Пізніше, у кінці XIX ст., у США з'явилися комікси. Спочатку вони були призначені виключно для дітей, але із часом перетворилися на невід'ємну частину дорослого життя. Виникнення Голівуду з його масовою продукцією й наступна «голівудизація» книгодрукування, преси, живопису також стали важливим чинником розвитку масової культури. Пізніше ринок заповнили романи для жінок, розквітла «жовта преса», у театрах демонстрували мюзикли та слізні мелодрами, набула апогею «індустрія розваг» (Диснейленд, різноманітні вікторини тощо). Усе це стало підґрунтям для однієї з головних ознак масової культури – ескейпізму (прагнення особистості втекти від реальності у світ фантазій та мрій).

Перші спроби осмислення масової культури загалом були здійснені ще у XIX ст. (Л. Войтовський, Г. Лебон, Г. Тард та ін.), проте новаторським і виправданим свого часу (30-ті рр. XX ст.) став підхід іспанського філософа Х. Ортеги-і-Гассета. У праці «Повстання мас» (уперше опублікована російською мовою у 1989 р.) він стверджує, що суспільство завжди було рухомою єдністю меншості й маси, де меншість – сукупність осіб, які особливо виділяються серед інших, а маса – скупчення тих, хто не виділяється абсолютно нічим. Маса – це «посередня» людина, позбавлена будь-якого таланту, а масова культура є нічим іншим, як культурою цієї «посередньої людини», яка діаметрально протилежна культурі меншості [7].

Подальші наукові шукання в цій галузі (теорії Франкфуртської школи, феміністська теорія тощо) проголошували масову культуру низькопробною та розважальною, пов'язуючи це, насамперед, з негативними змінами, що відбувалися в політиці, економіці та духовному розвитку суспільства.

Теорії Франкфуртської школи асоціюють, насамперед, з іменами Т. Адорно, В. Беняміна, М. Хоркхаймера і Г. Маркузе. Основні відмінності між традиційною та масовою культурами науковці звели до простої таблиці, побудованої на низці бінарних протиставлень [9].

Таблиця

Основні відмінності між традиційною й масовою культурами

Культура	Маскультура
Справжня	Фальшива
Європейська	Американська
Багатовимірна	Одновимірна
Активне споживання	Пасивне споживання
Індивідуальна творчість	Масове виробництво
Уява	Відвертання уваги
Відкидання	«суспільний цемент»

Теоретики Франкфуртської школи підкреслювали негативний вплив масової культури не тільки на кожну окрему особистість, а й на політику, економіку та всі інші сфери суспільного життя.

Масова культура була предметом великого інтересу і представників фемінізму, в основі якого – матріархальний погляд на суспільство, яким управляють сильні жінки, спираючись на істинно «фемінні» цінності (гармонійну регуляцію суспільного життя, пацифізм, кооперацію, мирне врегулювання конфліктів тощо). Образ жінки використовується з метою комерційного успіху її продукції. Теоретики фемінізму (Т. Модлескі, Л. Ван Зунен та ін.) також негативно оцінили досліджуваний феномен.

З 60-х рр. XX ст. у зв'язку з переходом суспільства від індустріальної стадії розвитку до постіндустріальної масова культура починає мислитись як своєрідна організація звичайної (пересічної) свідомості в інформаційному суспільстві – особлива знакова система (мова), за допомогою якої члени соціуму досягають взаєморозуміння (Д. Белл). Зникає різке протиставлення «маса – середня людина», адже комунікація в суспільстві високої спеціалізації між «спеціалістами» та «неспеціалістами» здійснюється саме на масовому рівні, загальнодоступному й зрозумілому всім. Таким чином, масова культура «усереднюється». На думку Н. Зражевської, «у 60-ті роки ідеї про інформаційне суспільство мали характер футурологічних прогнозів, а пізніше, у ході вдосконалення електронної техніки і цифрових технологій, більшість із прогнозованих теоретиками подій знайшли своє реальне втілення. Особливо це стосується розвитку засобів масової

комунікації, телебачення, поширення персональних комп'ютерів, Інтернету, розробки технологій віртуальної реальності й інших технологічних інновацій. Ці досягнення докорінно змінили життя суспільства, висунувши на перший план інформаційну діяльність, особливо пов'язану з виробництвом і трансляцією інформації, ускладнивши й трансформували культуру так, що осмислити її в межах традиційних підходів стало досить важко» [2].

Н. Авер'янова зазначає, що «у Радянському Союзі масова культура орієнтувалася на потреби робітничого класу, тому такі цінності західноєвропейського й американського суспільств, як матеріальний достаток, кар'єра, індивідуальний успіх, комфорт, відкидали, їх оголошували міщанськими, пережитками безперспективного буржуазного минулого» [1]. Дослідниця також вказує, що факт існування масової культури в СРСР взагалі заперечували, незважаючи на те, що поняття «маса», «пролетарська маса», «масові пісні», «радянські масові свята» вживали в позитивному значенні. Радянські науковці у своїх працях підкреслювали споживацький характер західноєвропейської та американської масової культури, а також її можливості маніпулювати масовою свідомістю суспільства [1].

Сучасні українські реалії також наповнені різноманітними проявами масової культури. Проте, як зазначає відомий український мистецтвознавець, культуролог і публіцист В. Скуратівський, це і добре, і погано: «З одного боку, суверенна Україна змогла надолужити прогалини в ознайомленні зі своїми ж інтелектуальними здобутками: було надруковано все, що мало бути надрукованим, що було силоміць вийнято з національного вжитку... Нові тексти мають величезний мінус: вони з'являються в режимі експромту. Ніхто їх не читає, окрім коректорів і редакторів... А чи наші сучасники знають про їхнє існування, бодай торкалися їх? Немає узагальнення сучасного інтелектуального процесу: надруковане не проходить адекватного циклу рецензування. Якщо у Польщі з'являється переклад з української, за тиждень-два виходять двадцять рецензій...» [8].

Поширення сучасної культури переважно за допомогою засобів масової комунікації дає інформацію для аналізу та осмислення явищ постіндустріального суспільства. Взаємовплив масової культури і масової комунікації настільки ж незаперечний, наскільки не можна точно сказати, яке з означуваних понять більше впливає на інше, формує його. Тому актуальними на сьогодні стають ґрунтовні дослідження «продукту» такого впливу – медіакультури як панівної культури сучасності. При цьому означуваний феномен варто розглядати як на загальному рівні (як сукупність певних інформаційно-комунікаційних засобів, що існують у суспільстві, а також культуру їх використання), так і на особистісному (як здатність кожної людини адекватно поводитися в інформаційному середовищі та взаємодіяти з різними мас-медіа). Медіакультура сьогодні представлена друкованими виданнями, зокрема книгами, журналами, газетами, кінопродукцією, телебаченням, радіо, Інтернетом. Отже, вона є виявом масової культури, який можна трактувати як «загальнодоступність культури для людини за допомогою засобів масової комунікації» [4].

Взаємовплив масової культури і масової комунікації може мати як позитивні, так і негативні наслідки. Позитивним, на думку Н. Зражевської, є те, що засоби масової комунікації, «впливаючи на культурний дискурс, формують широкий діапазон уявлень, дають культурну панораму життя в різноманітних аспектах і не перевантажують ідеологемами. Це дає певну свободу вибору і доволі широкі можливості самоосвіти і самовиховання» [2, с. 80]. Серед негативних наслідків такого впливу дослідниця називає, зокрема, те, що «у масовій культурі замість культурного явища його місце займає культурний товар, культурний продукт, що легко засвоюється, бо він впливає, насамперед на емоції. Саме тому сучасні ЗМІ, оперуючи штампами і прийомами, всілякими кодами і символами, повторюють, у кращому випадку, з невеликими варіаціями, давно відоме, тривіальне» [2, с. 79].

Сьогодні масова культура пронизує всі сфери людського життя. Серед її проявів виділяють і індустрію «субкультури дитинства», і масову загальноосвітню школу, і систему національної (державної) ідеології, і масові політичні рухи (тут варто окремо виділити ще один феномен, який потребує ґрунтовного дослідження, – «масова політика»), і масову соціальну міфологію, що спрощує складну систему ціннісних орієнтацій людини та багатоманітність відтінків світорозуміння до елементарних дуалістичних опозицій, і індустрію розваг, що включає в себе масову художню культуру (окрім архітектури), масові вистави, професійний спорт, структури з проведення організованого розважального дозвілля, різноманітні шоу, й індустрію оздоровчого дозвілля, і рекламу, й іміджмейкерство, і політичні технології, і комп'ютерні ігри тощо [11, с. 138].

У сфері туризму, яка наразі досить активно розвивається в Україні, також знайшли втілення окремі форми масової культури. Масовий туризм, який більш-менш активно почав розвиватися ще з II половини XIX ст., сьогодні набуває різноманітних форм, серед яких і екстремальний, і спортивний, і культурний, і зелений, і віртуальний, і навіть секс-туризм тощо.

Подальші прогнози щодо розвитку масової культури та її форм, на думку російського культуролога А. Флієра, варто пов'язувати, насамперед, з посиленням аналітичної та художньої соціокультурної прогностики. Культура при цьому буде інструментом проектування та прогнозування соціального розвитку, управління таким розвитком і конструювання нового соціокультурного середовища. Такий фактор, як зазначає вчений, може стати причиною поділу культури «на:

а) символічно значимий спадок, який відіграє роль матеріального втілення ознак національної, етичної, політичної, конфесійної, і певною мірою соціальної ідентичності населення, тобто інструмента соціалізації й акультурації; б) стратегію прогнозування, проектування та актуального управління соціальними процесами, тобто інструмент соціального контролю та управління» [12]. І засобом масової комунікації відводиться у цьому процесі чи не найперше місце.

IV. Висновки

Еволюція досліджень масової культури як феномена тривала від різко негативної до нейтральної та навіть позитивної оцінки її ролі в житті суспільства. Перехідна епоха дала поштовх до розвитку майже всіх сфер суспільного життя. Глобалізація та масовізація відіграли свою важливу роль у цьому процесі. Усе це сприяло виникненню різних форм масової культури, актуалізації одних та відкиданню інших. З розвитком техніки та засобів масової комунікації збільшилася кількість способів створення культурних зразків і можливість їх поширення в часі та просторі. За допомогою Інтернету, телебачення, відео, радіо, сучасної поліграфії культура перетворилася на «культуру мільярдів», стала загальнодоступною. Одним із «продуктів» взаємовпливу масової культури та масової комунікації став новий тип культури – медіакультура. У контексті вищесказаного набудуть актуальності подальші дослідження методів адаптації культурних цінностей до модернізованих технологій сучасних засобів масової комунікації, що неодмінно приведе до виникнення нових культурних зразків. Та й усе поле дослідження, яке умовно можна назвати «масова комунікація і масова культура», є невичерпним джерелом для подальшого наукового пошуку.

Список використаної літератури

1. Авер'янова Н. Українська специфіка масової культури в контексті дослідження європейського цивілізаційного простору / Н. Авер'янова // Українознавчий альманах. – 2013. – Вип. 11. – С. 174–177.
2. Зражевська Н. І. Масова комунікація і культура : лекції / Н. І. Зражевська. – Черкаси : Черкас. нац. ун-т ім. Б. Хмельницького, 2006. – 195 с.
3. Естетика : підруч. для вищих навч. закл. / Л. Т. Левчук та ін. ; за заг. ред. Л. Т. Левчук. – 3-тє вид., доп. і переоб. – Київ : ЦУЛ, 2010. – 520 с.
4. Крюкова Н. А. Медиакультура и ее роль в современном информационном обществе [Электронный ресурс] / Н. А. Крюкова // Омский научный вестник. – 2013. – № 5 (122). – Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/mediakultura-i-ee-rol-v-sovremennom-informatsionnom-obschestve>.
5. Матвеева Л. Л. Культурология : курс лекций : навч. посіб. / Л. Л. Матвеева. – Київ : Либідь, 2005. – 512 с.
6. Молчанов В. В. Миражи массовой культуры / В. В. Молчанов. – Ленинград : Искусство, 1984. – 119 с.
7. Ортега-и-Гассет Х. Восстание масс [Электронный ресурс] / Х. Ортега-и-Гассет ; пер. А. М. Геркулеса. – Режим доступа: http://pstgu.ru/download/1180624504.vosstanie_mass.pdf.
8. Скуратівський В. Культура в тіні кітчу [Електронний ресурс] / В. Скуратівський // Тиждень.ua. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Columns/50/580>.
9. Сторі Дж. Теорія культури і масова культура; пер. з англ. С Савченка [Електронний ресурс] / Дж. Сторі. – Режим доступу: http://www.vmurol.com.ua/upload/Navchalno_motodichna_robota/Navchalno_motodichna_materiali/Inshe/Teoriya_culturi.txt.
10. Устименко-Косоріч О. А. Масова та елітарна культури: проблеми взаємодії : навч. посіб. для студ. зі спец. 8.02020401 «Музичне мистецтво» / О. А. Устименко-Косоріч. – Умань : ФОРМ Жовтий О. О., 2015. – 175 с.
11. Флиер А. Я. Массовая культура и ее социальные функции / А. Я. Флиер // ОНС: Общедоступные науки и современность. – 1988. – № 6. – С. 138.
12. Флиер А. Я. Современна культура как тенденция [Электронный ресурс] / А. Я. Флиер // Знание. Понимание. Умение : информационный портал. – 2012. – № 1. – Режим доступа: http://www.zpu-journal.ru/e-zpu/2012/1/Flier_Contemporary-Culture/.

Стаття надійшла до редакції 15.02.2017.

Белькова С. В. Массовая культура: эволюция исследований и форм

В статье рассмотрено эволюцию подходов к исследованию феномена массовой культуры, определены основные ее формы, а также раскрыта зависимость развития массовой культуры от развития средств массовой коммуникации.

Ключевые слова: *массовая культура, массовая коммуникация, медиакультура, средства массовой коммуникации.*

Belkova S. Mass Culture: Evolution of Research and Forms

The article deals with the evolution of approaches to the study of the phenomenon of mass culture, defined its basic form, and also discloses the dependence of the development of mass culture on the development of the mass media.

Global informatization of modern society, an increase in types of information technology, domination information in all spheres of life are expanding the boundaries of the communicative space and give impetus to the emergence of a new type of culture.

Despite the fact that interest in the study of mass culture for a long time there was, today it forms much variety and is an interesting subject for scientific study. Evolution studies of mass culture began with a sharply negative assessment of all its manifestations (for example, in the theories of mass society, the Frankfurt School, feminism). Today and culture, and sociologists and theorists in the field of mass communication and to allocate its positive features.

The spread of modern culture mainly with the help of the mass media provide information for the analysis and comprehension of the phenomena of post-industrial society. With the development of technology and the mass media has increased the number of cultural patterns and the possibility of their distribution in time and space. With the help of the Internet, television, video, radio, modern printing culture has become a «culture of billions», became public interference of mass culture and mass communications is as undeniable as it is impossible to say exactly which of them has more influence over another. Therefore relevant for today will melt as detailed studies of the «product» of such influence – media culture as the dominant culture of our time.

In the context of the above, further adaptation of the methods of cultural values to the upgraded technology of modern means of mass communication will be the predominant area of study. And the whole field of research, that can be called «mass communication and culture», is an inexhaustible source for scientific research.

Key words: *mass culture, mass communication, media culture, mass media.*